

Mezőgazdaság a természetvédelem szolgálatában Dél-Gömörben

MALATINSZKY ÁKOS

*Szent István Egyetem, KGI, Tájökológiai Tanszék
H-2103 Gödöllő, Páter K. u. 1.*

Bevezetés

Az Észak-magyarországi-középhegység egyik, botanikai szempontból, kevésbé ismert kistájcsoportja a Sajó folyótól nagyjából az Aggteleki Nemzeti Park fő tömbjének déli határáig terjedő Borsodi-dombság, amely két kistájból: a Sajó-völgyből és a Putnoki-dombságból áll (Marosi és Somogyi 1990). Ez utóbbi területet, lévén a történelmi Gömör-Kis-Hont vármegye déli része, a helybeliek Dél-Gömörnek is nevezik.

A terület természeti adottságai egyaránt kedveznek az erdő- és a legelőgazdálkodásnak, valamint a szántóföldi növénytermesztésnek és a kevésbé hőigényes, nem fagyérzékeny kertészeti kultúráknak. A szántókon főként burgonyát, káposztafélét, babot termesztnek. A gabonafélék közül jellemző a zab, az árpa és a kukorica. A megfelelő vetésszerkezet a biológiai és tájképi változatosság mellett a talajerő megtartása és az erózió elkerülése végett is fontos. A térség földhasználatát jelenleg leginkább a gyepek és az erdőművelésmódok jellemzik. A szántott területek átlagosan 10 %-ot tesznek ki, helyenként ennél is kevesebbet. A terület döntő része (arányában 80 százalék felett) természetes vagy természetközeli állapotokra utal.

A települések megjelenésével és fejlődésével a terület erdőségeinek kiterjedése csökkent, és fokozatosan átalakult a növénytermesztés, állattenyésztés, rét- és legelőgazdálkodás terévé, s ez által az eredeti vegetáció fragmentálódott. E folyamat azonban lehetővé tette újabb társulások kialakulását és a sokszínűség növekedését is. A manapság már sokszor a természetes vegetáció utolsó élőhelyeinek számító üde kaszálórétek, lejtősztyepek és a – ma már sok helyütt felhagyott – szőlők és gyümölcsösök is mind az emberi tevékenységek révén alakultak ki.

Az 1960-as években a Borsodi-medence nehézipari fejlesztése nyomán a gömöri falvak lakosainak jelentős része a bánya- és ipari központokba vándorolt, így több területen felhagytak a hagyományos kisparcellás mezőgazdálkodással, az állatállomány csökkenése miatt pedig a kaszálók és legelők egy részét is felhagyták. A felhagyott szántók a felhagyás óta eltelt időtől függően a szukcesszió különböző stádiumában vannak: az erdősélek cserjésednek, bizonyos részek spontán beerdősülnek. A patak menti nedves réteken néhány

helyen sajnálatos módon az inváziós gyomok is terjednek. A művelt és viszonylag érintetlen élőhelyek mozaikos elhelyezkedése elősegítette a természetes növénytakaró újbóli térhódítását a felhagyott területen, és a visszagyepesedés eredményeként értékes fajokat rejtő másodlagos lejtősztyepek jöttek létre. Emellett a szórványos, illetve ritka szántóföldi gyomok is megmaradhatnak, mint pl. a herbicidérzékeny archaeophyton *Agrostemma githago*. Helyenként a cseres tölgyesekben a *Quercus cerris*, a gyertyános tölgyesekben a *Carpinus betulus* vált majdnem egyeduralgó fajfajává. Sajnálatos módon egyes helyeken megjelentek a telepített erdei-, feketefenyő- és vörös tölgy állományok is.

A területről 1999 tavasza óta felfedezett és feljegyzett növényfajok között a magyar flórára egy, az Északi-középhegység (Matricum) flóravidékre, a Tornaikarszt (Tornense) flórajárásra és a Putnoki-dombság kistáj flórájára nézve több új adat található (Penksza és Somlyay 1999, Penksza és Malatinszky 2001, Malatinszky és Penksza 2002).

A fajnevek Simon (2000) nomenklatúráját követelik.

Eredmények

A Dél-gömöri jelenleg is alkalmazott mezőgazdasági művelési módok során fenntartott területek, melyek a térségben előforduló védett, ritka növényfajok élőhelyeinek megőrzését, fenntartását szolgálják a következők:

Kaszálók

Dél-Gömör dombvidékének két fő vízfolyása a Szuha- és a Csörgős-patak. A patakok menti kaszálóréteket több évszázaddal ezelőtt alakították ki, és azóta folyamatosan kaszálják, így a növényzetük napjainkra állandósult: mocsárrétek, patakparti magaskórósok, lápi zombékosok és nem zombékoló magassárrétek alakultak ki. Ezeken az élőhelyeken megjelenő növényzeti értékek a Szuhapatak mentén Alsószuha, Dövény és Jákfalva környékén a *Sanguisorba officinalis*, *Allium angulosum*, *Orchis laxiflora* subsp. *elegans*, *Dactylorhiza incarnata*, *Iris sibirica*, *Carex buekii* és *C. cespitosa*; Zádorfalva, Gömörszőlős és Kelemér határában az *Inula helenium*; Zubogy és Ragály között pedig az *Eriophorum angustifolium*, *E. latifolium*, *Sanguisorba officinalis* és *Carex cespitosa*. Ezeket az élőhelyeket a hagyományos kaszálás tartja fenn, amely nem tömöríti a talajt és lehetővé teszi a növények generatív szaporodását is. A rendszeres kaszálás felhagyása esetén néhány évtized alatt visszaerdősülnének e területek, elveszítve legfőbb természetvédelmi értékeiket. Veszélyeztető tényezők még a taposás, a legeltetés, a feltörés, a kiszáritás, a trágyázás és a szennyezések. Fontos, hogy a kaszálás érintse a rétfoltokon kívül a degradált, csalános-aranyvesszős területeket is. A lekaszált széna nem maradhat a területen, mert további gyomosodást okoz.

A dombság franciaperjés kaszálórétjein és veres csenkeszes rétjein helyenként megjelenő védett növényfajok az *Orchis morio* és az *Ornithogalum pyramidale*.

Legelők

Sok helyen a gyepet a rendszeres legeltetés (elsősorban juh) tartotta fenn, amelynek megszűnésével felgyorsult a cserjésedés. A domboldalakon az erdősülésben nagyrészt *Carpinus betulus*, valamint számos cserjefaj (*Crataegus* spp., *Rosa* spp., *Prunus spinosa*) vesz részt. E folyamat eredményeként mozaikos, változatos gypes-cserjés-fás komplexumok alakulhatnak ki. A legelők fenntartásához tehát rendszeres legeltetésre van szükség, azonban nem mindegy, hogy milyen és mennyi állattal, mikor és mennyi ideig: a legeltetés módját a régi (nem a nagyüzemi, hanem a XX. század eleji) gyakorlat alapján kell kialakítani, az állatok legelőre hajtási útvonalának gondos kijelölésével és a taposás, a szelektív legelés és a trágyázás hatásainak mérlegelésével. Az állatok általi rágás, a pásztor szűrős gyomokat kiszurkáló botja (illetve az évenkénti rendszeres, tavaszi legelőtisztítás, amikor a gazdák kivonultak a legelőkre és eltávolították a felnövő cserjéket) és az alkalmankénti égetés évszázadokon át fenntartotta e gyepterületeket.

Alsószuha, Dövény és Szuhafő környékén tájképileg szép borókás legelőket találunk: kellemetlen íze és szűrős levelei miatt az állatok elkerülték a borókákat, ezért azok a legeltetett területeken Dél-Gömörben több helyen megjelennek.

Extenzív művelésű gyümölcsösök

Szinte minden falu környékén találunk extenzíven művelt gyümölcsösöket, bennük számtalan hagyományos gyümölcsfafajtát (pl. gömori nyakas szilva, sárga besztercei-, cukorszilva stb.) vegyesen, változatos koreloszlásban. A fák koronaalakjának és tág térállásának köszönhetően a sorközöket kaszálóként hasznosítják. A hagyományos tájfajták jó alkalmazkodó-képességűek, a betegségekkel szemben ellenállóak, így nem igényelnek különösebb ápolást, és a közeljövőben az ökológiai gazdálkodás, biotermék-előállítás fő alanyai lehetnek. Termésük mennyisége ugyan nem éri el a modern fajtákét, ízük azonban felülmúlja azokét. A gyomosodás és az erózió minimális az állományaikban.

Az ilyen gyümölcsösök gyepeit egykor rendszeresen kaszálták, így kettős hasznosításban termelték meg a téli szalastakarmány jelentős tömegét és a gyümölcsöt, s elősegítették egy természetközeli élőhely kialakulását, otthont adva számos védett növényfajnak (*Orchis tridentata*, *O. purpurea*, *O. morio*, *Polygala major*), illetve ritka lepke- és szöcskefajok tápláléknövényeinek. Az idős, odvas fák számos énekesmadárnak, esetenként baglyoknak nyújtanak fészkelő- és búvóhelyet. A szőlőket és a gyümölcsösöket körülvevő sövények bokrai (*Sambucus nigra*, *Rubus caesius*, *R. idaeus*, *Corylus avellana*, *Prunus*

spinosa, Crataegus spp., Rosa spp.) az énekesmadarak fontos táplálkozó- és bújóhelyei.

Sajnálatos módon az állatállomány csökkenése és a falvak elnéptelenedése következtében az ilyen területek fogyatkoznak, cserjésednek, esetleg a régi tájfajtákat modern gyümölcsfajtákkal váltják fel a tulajdonosok. A mennyiségi helyett a minőségi termelés és a szelíd turizmus előtérbe kerülésével remélhetőleg a gazdálkodási mód népszerűsége is növekedni fog.

Extenzív szántók, mozaikos agrárélőhelyek

Dél-Gömör néhány községe (elsősorban a gömörszőlősi ökofalu) gyenge termőhelyi adottságú területein lelhetőek fel növényvédőszer- és műtrágyafelhasználástól nagyrészt mentes extenzív szántók, amelyek természetvédelmi értéket is képviselnek több ritka, szórványos gyomnövényfaj (Agrostemma githago, Bifora radians, Conringia orientalis, Galium tricorutum, Rapistrum perenne) élőhelyeként, s az állatok szempontjából is jelentősek egyes madárfajok (pl. fogoly) menedékeiként. Az ún. kisparcellás művelés élőhelyein (elsősorban Gömörszőlős, Kelemér, Alsószuha, Dövény és Jákfalva környékén) a mezőgazdasági kártevők fogyasztóinak fajgazdagsága jóval nagyobb, mint a nagytáblás művelés alá eső területeken. A különböző művelésmódú területek közé felhagyott parcellák ékelődnek. A kis táblaméret és a mozaikos agrárélőhelyek fenntartása tehát azok tájképi változatosságot biztosító és kultúrtörténeti hagyományőrző jellege mellett természetvédelmi szempontból is fontos.

Összegzés

A Putnoki-dombság kaszálórétjein és legelőin a természetes szukcesszió folyamataként elkezdődött a beerdősülés. Évszázadokon keresztül a réteken leigeltetés és rendszeres kaszálás folyt a XX. század közepéig. A rendszeres emberi és állati jelenlét miatt a szukcesszió folyamata nem tudott megindulni, hiszen a megjelenő fa- és cserjecsometéket a lágyszárúakkal együtt lekaszálták, illetve az állatok leigelték vagy letaposták. A gyepek sorsát alapvetően meghatározza kitettségük, a lejtő hajlásszöge (az erózió szempontjából) és a növényborítottság, amely befolyásolja a talaj vízháztartását. A kaszálóréteken jelentkező veszélyforrások a természetes szukcessziós és helyenként az eróziós folyamatok mellett a nem megfelelő időpontban végzett kaszálások, a taposás, esetlegesen a virágszedés és az illegális szemétkerakás. A természetvédelmi beavatkozások csakis egyedileg, a terület adottságainak és a megőrzendő értékeknek megfelelően történhetnek.

Érdemes lenne egész Dél-Gömört védelem alá helyezni tájképi, növény- és állattani, valamint néprajzi értékei, természetközeli gazdálkodási emlékei miatt, hiszen természetességével, emberléptékűségével, apró falvaival, szelíd domb-

jaival, szép égerligeteivel méltó színhelye lehetne egy újszerű, ám a régiekhez visszanyúló tájgazdálkodási mintaprogramnak. A néhány száz lelkes kis falvak természetközeli életmódú, helyenként a fenntartható gazdálkodás és életvitel szép példáját nyújtó lakosságával együtt tehetik vonzóvá a gömöri dombvidéket nemcsak a botanikusok és természetvédők, hanem az ingerszegény városi életmódból kitörni kívánó átlagember számára is.

Irodalom

Malatinszky Á., Penksza K. (2002): Adatok a Sajó-völgy edényes flórájához. *Bot. Közlem.* 88(1-2): 99-104.

Marosi S., Somogyi S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.

Penksza K., Malatinszky Á. (2001): Adatok a Putnoki-dombság edényes flórájához. *Kitaibelia* 6(1): 149-155.

Penksza K., Somlyay L. (1999): A *Geum rivale* L. felfedezése Magyarországon. *Kitaibelia* 4(2): 273-275.

Simon T. (2000): A magyarországi edényes flóra határozója. Tankönyvkiadó, Budapest.